

УДК 340.1

ДЕОНТОЛОГІЯ І. БЕНТАМА ЯК УМОВА ЮС-КОНВЕНЦІЙ

Мамченко Н. В.

*Економіко-правовий факультет Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Сімферополь, Україна*

Статтю присвячено дослідженню деонтологію Бентама І. в аспекті механізму прийняття політико-правових рішень погоджувального характеру.

Ключові слова: деонтологія, Бентам І., юс-конвенції.

Юс-конвенції в сучасній теорії права слід розглядати як своєрідну форму синтезу цілей відомого дуалізму природного і позитивного права – мається на увазі механізм прийняття судових або політико-правових рішень конвенціонального (єднального, погоджувального) характеру, що приймаються шляхом синтезу інтенцій як позитивного («формального», онтологічного), так і природного («морального», деонтологічного) права [1]. Вони є актуальними тоді, коли йдеться про ухвалення судових рішень в особливо складних випадках. Тому завданням статті є аналіз ідей деонтології Бентама І. в контексті прийняття правосудних (і справедливих) судових рішень.

Деонтологія етимологічно і в загальному сенсі означає вчення про обов'язок або про належне. У вузькому значенні вона сьогодні розуміється як «наука про вживання загальних і спеціальних норм моралі в специфічних умовах практичної діяльності юристів» [2, с. 124] або як «вчення про співвідношення належного і суцього в юридичній практиці» [3, с. 125].

В цьому ж контексті формується, наприклад, медична деонтологія, завдання якої бачать в тому, щоб «постійно нагадувати медичним працівникам, що медицина повинна служити користі хворих людей, а не хворі люди – користі медицини» [4, с. 126]. Саме останнім часом зароджується педагогічна деонтологія, яку визначають як «науку про професійну (належну) поведінку педагога» [5, с. 112]. Для досягнення цілей нашого дослідження логічно вживати поняття деонтології не як учбової дисципліни, а в найширшому значенні – як області спеціальних досліджень, тобто як вчення про співвідношення належного і суцього – в юридичній теорії і в юридичній практиці. Ввівши термін «деонтологія» (1834 р.), Бентам І., один з основоположників європейського юридичного позитивізму, надав йому широкої популярності. Він назвав цим словом свій твір, який дотепер ще не перекладено ні на українську, ні на російську мови. Поза сумнівом, що саме остання обставина послужила однією з причин того, що у вітчизняній літературі, починаючи із середини 40-х років 19 століття, Бентам сприймався як примітивний утилітарист і навіть руйнівник моралі. Правда, один із видатних росіян-юристів і діячів судової реформи Коні А. Ф. називав Бентама «глибоким мислителем і юристом» [6, с. 85.]

Радянські дослідники творчості Бентама знаходилися під впливом тієї негативної оцінки, яку дав Маркс його вченню, обізвавши самого Бентама «тверезо-педантичним, тужливо-балакучим оракулом вульгарного буржуазного розуму XIX століття», «генієм буржуазної тупості» і ін. (зараз стало відомо, що Маркс читав із творів Бентама тільки «В захист лихварських відсотків». Уявляється, що вивчення тільки цього твору явно недостатньо для таких претензійних висновків, які зробив Маркс). Між тим, саме в своїй «Деонтології» Бентам показав, як на основі моралі, якщо її правильно зрозуміти, можна досягти практичної згоди між цілями природного і позитивного права. Тому в подальшому аналізі ми використовуємо оксфордське 1988 року видання «Деонтології» Бентама. (Точніше, частину тексту цієї роботи оксфордського видання 1988 року – Bentham J. Deontology. // J. Bentham. Deontology together with a Table of the Springs of Action and the Article of Utilitarianism. – Oxford: Clarendon Press, 1988. – P. 119-281). Показовою є повна, вельми довга, назва цього твору (навмисно виділено підкресленням) – «Деонтологія, або доступне вчення про мораль, що показує, як протягом життя кожної людини Обов'язок співпадає з правильно зрозумілим інтересом, Щастя з Чеснотою, розсудливість відносно інших і відносно себе з ефективною доброзичливістю» [7, P. 119]. Безумовно, вірно те, що, виступаючи супротивником ідей рівності, природного права, а також і незалежності США [7, P. 149-163], Бентам, крім того, обґрунтовував неправомірність претензій церкви на роль вчителя моральності і, будучи родоначальником утилітаризму, закликав до розумної обачності і показував всі вигоди чеснот і благодіянь – проте, на основі прагнень до власного благополуччя.

Разом з тим, всупереч загальній думці про крайній і навіть нібито скандальний утилітаризм Бентама, він, на наш погляд, був першим із європейських мислителів, хто, з'єднавши критицизм і аналітику по відношенню до теорії природного права, зробив успішну спробу отримати з традиційної моральної філософії користь і практичні сліdstва, які є важливими з позицій теорії права.

По-перше, з позицій здорового глузду і з позицій homo naturalis він піддав критиці традиційне, висхідне до Арістотеля поняття «блага» як «загального блага» (summum bonum), яке Бентам називає «абсолютним nonsенсом» [7, P. 134], предметом міркування, що не має відношення до реального життя конкретної людини, включаючи і самого морального філософа. По-друге, для Бентама адресатом його «Деонтології» є кожний: «Деонтологія або етика (в найширшому значенні слова) є вид мистецтва і науки, що має на меті довести до відома кожного, якими засобами сукупну суму його щастя можна збільшити наскільки це можливо» [7, P. 124]. Тобто зробити «кожного» знаючим і розуміючим те, в чому полягає благополуччя (підкреслимо – не благо!) і інтерес не тільки твій власний, але і інтерес Іншого. По-третє, критично оцінюючи творчість моралістів від релігії або від науки, Бентам резонно помічав: «Якби їх життя було таким же, як їх вчення, воно було б схожим на собаку, який, погнавшись за тінню від шматка м'яса, упустив би сам шматок. Проте, вони не так дурні: задоволення треба одержувати, про summum bonum треба говорити» [7, P. 136]. Як погоджувати перше з другим? – ось в чому питання, на яке дотепер немає відповіді. Для теоретичного і практичного вирішення цього питання Бентам дає нам серйозні підстави, які до цих пір, на наш погляд, не задіяні у вітчизняній теоретико-правовій думці. Слід зазначити, що Бентам, створивши трактат із деонтології, - це

юрист-практик, що звернувся до теорії (етики) і що зробив першу серйозну спробу співвіднести «номос» (правову реальність) і «логос» (теорію права і моралі).

В результаті Бентам створив те смислопороджуюче ядро морально зорієнтованого правового дискурсу, яке і досьогодні є актуальним і креативним. Тим паче, що дослідження моралі він пов'язував із досвідом своєї багаторічної практичної діяльності в специфічній області юриспруденції, а саме – в пенітенціарній системі.

Можна сказати, що першопринципом дентології Бентама є заміна абстрактної «етики блага», яка була характерною для всієї передуючої моральної філософії, – на «етику щастя» як науку про те, як бути щасливим. Традиційному поняттю блага взагалі він протиставляє поняття конкретного благополуччя для кожного, поняттю «загального блага» (*summum bonum*) – поняття «загальної доброзичливості» (*universal benevolence*). Всупереч Гоббсу, Бентам ґрунтується на абсолютно природному припущенні про те, що благополучна (щаслива) людина швидше за все схвалить благополуччя Іншого. У результаті він затверджує, що «загальна доброзичливість» фактично є природною причиною дій *homo naturalis*, а з точки зору права, - правильною причиною вчинків [7, p.129].

Саме в цьому він убачає суще права, протиставляючи його належному в традиційному його значенні. На думку Бентама, саме практика конкретної чесноти (як в окреmostях, так і в цілому) є єдиним шляхом до щастя. Або, інакше кажучи, своєрідним алгоритмом на шляху до нього. У зв'язку з цим виникають запитання: чи може той, хто переконаний, що знає, що таке щастя, дати це знання іншим і переконати їх діяти відповідним чином? За яких умов це знання і переконання виявляться дієвими і ефективними? Зміст цих запитань і відповідей на них міститься в бентамовому аналітичному постулаті: «Деонтологічна етика має необхідні підстави в пояснювальній, аналітичній етиці» [7, P. 128]. Перед ним виникає необхідність вирішити антиномію: «Показати, як загальна доброзичливість перемагається більш вузьким і сконцентрованим інтересом. І як завдяки ментальній культурі (з другого боку – Авт.) більш широке і віддалене бере гору над більш вузьким і найближчим інтересом» [7, P. 129]. Він вважає, що слід все пояснювати і пояснити в гранично простих і прозорих поняттях. Другий принцип деонтології Бентама базується на абсолютній переконаності в тому, що ефективна мораль заснована не на розпорядженнях і заборонах, якими б авторитетними вони не були, а на аналізі і поясненні інтересу. Він затверджує відповідну максиму – «Ніякими засобами з розумною надією на успіх ви не зможете примусити людину поступити певним чином, не показавши йому, що це відповідає його інтересу або веде до такої відповідності» [7, P. 128]. Інакше кажучи, власне інтерес, точніше, його аналіз і пояснення, виступає вирішальним засобом формування і існування ефективної моралі і дієвого права. У зв'язку з цим можна стверджувати, що право, що не враховує інтерес громадянина, швидше, є тим, що Гегель назвав неправом.

Сам же інтерес, згідно Бентаму, у принципі пов'язаний із знанням, розумінням і осмисленням власного життя кожною людиною, а життя кожної людини є джерелом очевидностей і критерієм істини. Відповідно до цього «кожна людина, будучи кращим суддею самому собі у виборі лінії поведінки, що буде сприяти досягненню благополуччя, будучи зрілого віку і знаходячись при повному розумі, повинен в цьому виборі бути наданим самому собі, щоб судити і діяти самостійно» [7, p. 251]. Тобто, в кожній людині повинен бути як би внутрішній суддя, що можна позначити

як індивідуальну правосвідомість. По суті, Бентам замінює поняття обов'язку поняттям інтересу як такої сили, що спрямовує людину у бік мети (користі і благополуччя). В процесі аналізу сфери інтересу, що мотивує вчинки людини, Бентам знаходить два його типи: «інтерес-до-себе» (self-regarding interest) і «інтерес-до-других» (extra-regarding interest). В реальному житті, як показує Бентам, «інтерес-до-себе» завжди містить якусь кількість цього неегоїстичного «інтереса-до-других» [7, р. 193]. Можна стверджувати, що Бентам майже 200 років тому сформулював найважливіший принцип сучасної теорії комунікативної етики і права. У результаті цих міркувань Бентам приходиться до виділення третього, центрального, принципу своєї «Деонтології» – принципу користі як єдності інтересу і розуму. Цей принцип, згідно Бентаму, реалізується в системі трьох первинних чеснот: розсудливості (prudence), чесноті (probity) і благодіяння (beneficence). Інакше кажучи, реалізація такої єдності думок, слів і справ приводить людину до правильного, ясного і зрозумілого життя – як з морального, так і з правового боку.

У зв'язку з аналізом інтересу Бентам виказав досить плідну ідею, розвинену згодом Остіном, Хартом і багатьма іншими теоретиками, – ідею про те, що пояснювальні зусилля повинні здійснюватися за допомогою використання живої мови, оскільки природа природної людини (homo naturalis) в певному значенні є одночасно і природа його мови. В цій природі, на його думку, і слід шукати відповіді на етичні і правові питання – «в природі самих речей – в природі мови як такої або в природі конкретної мови, що вживається у той час і в тому місці, в якому відбувається міркування» [7, Р.168]. Цим самим Бентам, на думку Грязіна І. Н., пропонує метод своєрідної «лінгвістичної терапії» у правознавстві [8, с. 149], направлений проти абстрактних моральних кліше природного права.

Відштовхуючись від слововживання в англійській мові, Бентам приходиться до висновку про те, що в основі величезної безлічі чеснот, властивих людству, лежать три основні – розсудливість, чесність і благодіяння. При цьому він показує, що справедливість (justice) є окремим випадком чесноті (probity) [7, р. 220]. Проте, з нашої точки зору, останнє невірне, оскільки всякий свідомо нечесний вчинок дійсно є несправедливим, тоді як не всяке несправедливе рішення або вчинок можна назвати свідомо нечесним. Тим паче, що поняття справедливості (justice) має відношення не тільки до моралі, але і до багатьох соціальних явищ і, перш за все, до судочинства. Тому логічно припустити, що розсудливість (справедлива думка), чесність (справедливі наміри і принципи) і благодіяння (справедливі вчинки) є похідними від справедливості.

Зі всього цього аналізу випливає, маючий для нас ключове значення, четвертий принцип бентамівської деонтології – це вірний розрахунок законодавця або судді, з одного боку, і розуміння такого розрахунку громадянином – з іншого. Здатність до розрахункової діяльності повинна повернутися на мінімізацію загального зла, породжуваного соціальною активністю, а саме за допомогою вірних розрахунків. Вони торкаються, перш за все, правильного розрахунку при винесенні покарань шляхом використання запропонованої Бентамом формули. Згідно Бентаму, той, хто вміє добре рахувати, законодавець або суддя, завжди зрозуміє, що «покарання не повинне мати місця, якщо кількість зла при покаранні буде більше, ніж кількість зла, що виключається покаранням, або більше, ніж кількість добра, що покаранням досягається (виділено нами – *Авт.*)» [7, р. 274]. Тобто невживання покарання (НП) доречно в

тому випадку, якщо кількість зла, похідного від покарання (31), буде більше або рівно тій кількості зла, яке виникне у разі невживання покарання (32). Такого роду юридичні розрахунки можна виразити наступною математичною формулою:

$$НП \geq 31 \geq 32$$

Отже, проблема побудови юс-конвенцій, завдяки інтерпретації вперше введеного нами в науковий обіг бентамівського тексту, відтепер одержує нові, деонтологічні, підстави: оцінка вчинку (провини, злочину) з позиції благополуччя для кожного і всіх. По-перше, з погляду інтересу, в якому людина є кращим суддею собі самому; з урахуванням принципу користі як єдності інтересу і розуму. По-друге, і це найголовніше – запропонований законодавцям, суддям, а також політикам принцип точного, майже бухгалтерського, розрахунку співвідношення добра і зла при визначенні міри покарання, а значить, при прийнятті тих чи інших судових і політико-правових рішень.

Необхідно підкреслити, що в даному випадку ми одержуємо досить чіткий критерій для оцінки правової якості закону, взагалі, і судових рішень, зокрема, з позицій як позитивного, так і природно-правового підходу, що відповідає одночасно цілям як позитивного, так і природного права. Пригадаємо мудрість стародавніх: «І поставлю суд мірилом, а правду терезами» (Ісаїя 28,17). В даному випадку, якість закону повинна визначатися його зваженістю, а міра покарання або відповідальності, що встановлена судом, повинна бути «сумірною» із суспільною небезпекою певного правопорушення. Наприклад, юридичний склад адміністративного правопорушення обов'язково повинен включати не тільки об'єкт протиправного посягання і зміст делікту – об'єктивна сторона, але і суб'єкт делікту, включаючи психоемоційний статус і особові характеристики як позивача, так і відповідача – суб'єктивна сторона. Метою ж судових рішень повинна стати мінімізація суспільної небезпеки від скоєного правопорушення – на підставі вище запропонованої нами формули.

Таким чином, нове тлумачення «Деонтології» Бентама, яке тут було здійснено, дозволяє виділити низку важливих теоретичних принципів, що надають процедурі прийняття юс-конвенцій (судових або політико-правових рішень) більшої ясності і технологічності.

Список літератури

1. Мамченко Н. В. Феномен юридичних конвенцій як синтез інтенцій позитивного і природного права / Н. В. Мамченко // *Держава і право. Збірник наукових праць*. – 2005. – Випуск 29. – С. 117-123.
2. Скакун О. Ф. *Юридическая деонтология: [Учебник]* / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2002. – 504 с.
3. Окусов А. П. *Юридическая деонтология или профессиональная несостоятельность безнравственного юриста* / А. П. Окусов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 78 с.
4. *Деонтология в медицине: в 2-х томах* / [Под редакцией Б. В. Петровского]. – М. : Медицина. – Т. 1. – 1988. – 455 с.
5. Левитан К. М. Педагогическая деонтология и ее категориально-понятийный строй / К. М. Левитан // *Понятийный аппарат педагогики и образования*. – Екатеринбург, 1998. – Вып. 3. – С. 112-115.
6. Кони А. Ф. *Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики)* / А. Ф. Кони // *Избранные труды и речи*. – Тула : Автограф, 2000. – 638 с.
7. Bentham J. *Deontology* / J. Bentham. *Deontology together with a Table of the Springs of Action and the Article of Utilitarianism*. – Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 119 – 281.

8. Грязин И. Н. Первый акт позитивистской критики естественного права: Бентам против Блэкстоуна / И. Н. Грязин // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Тарту, 1986. Труды по философии. – Вып. 731. – С. 149-163.

Мамченко Н. В. Деонтология И. Бентама как условие юс-конвенций / Н. В. Мамченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 21-26.

Статья посвящена исследованию деонтологии Бентама И. в аспекте механизма принятия политико-правовых решений согласительного характера.

Ключевые слова: деонтология, Бентам И., юс-конвенции.

Mamchenko N. Deontology J. Bentham as a condition of jus-conventions / N. Mamchenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 21-26

Article posvyachena research ethics J. Bentham in terms of the mechanism of political and legal decision-making conciliatory / N. Mamchenko

Keywords: deontology, J. Bentham, ioc-convention.

Статья поступила в редакцию 21.02.2012.